

УДК 378.4:811(476-25):[77.03+ 303.686]

Новікаў Сяргей Яўгеньевіч

кандыдат гістарычных навук, дацэнт,
прафесар кафедры гісторыі і сацыяльных
навук

Мінскі дзяржаўны лінгвістычны
ўніверсітэт
г. Мінск, Беларусь

Siarhei Novikau

PhD in History, Associate Professor,
Professor of the Department
of History and Social Sciences
Minsk State Linguistic University
Minsk, Belarus
e-mail: siarhnovikau@gmail.com

Цымбал Аляксандр Георгіевіч

кандыдат гістарычных навук, дацэнт,
загадчык кафедры гісторыі і сацыяльных
навук

Мінскі дзяржаўны лінгвістычны
ўніверсітэт
г. Мінск, Беларусь

Alexander Tsimbal

PhD in History, Associate Professor,
Head of the Department
of History and Social Sciences
Minsk State Linguistic University,
Minsk, Belarus
e-mail: aleksander.g.t.@gmail.com

МІНСКІ ІНЯЗ У АСОБАХ: ГІСТОРЫЯ АДНАГО ФОТА

У навуковым нарысе аўтары працягваюць даследаванне ўнікальных старонак гісторыі Мінскага іняза (сённяшняга МДЛУ), на гэты раз упершыню прапануюць чытачу візуальны кантэнт-аналіз гістарычнага фота, якое захавала адну з найважнейшых палітычных падзей у жыцці працоўнага калектыву – святкаванне 61-й гадавіны Вялікага Кастрычніка 7 лістапада 1978 г. Упершыню як гістарычная крыніца асабістага паходжання даследуецца фота з калекцыі нядаўна адкрытага музея. Праведзенае даследаванне паказвае, што нават адно фота можа служыць важнай крыніцай для вывучэння асобных падзей з штодзённага жыцця выкладчыкаў і студэнтаў інстытута замежных моў. Асобныя дэталі з асабістых біяграфій разам з архіўнымі данымі дазволілі аўтарам наблізіцца да гістарычнай рэальнасці і знайсці адказы на зусім нечаканыя пытанні.

К л ю ч а в ы я с л о в ы: візуальны аналіз; Мінскі іняз; МДЛУ; святочная дэманстрацыя; прафесарска-выкладчыцкі склад; прафесійны партрэт выкладчыка.

MSLU IN PERSONALITIES: THE HISTORY OF ONE PHOTO

In the scientific essay, the authors continue to explore the unique pages of the history of Minsk State Pedagogical Institute of Foreign Languages (Minsk Inyaz, today's MSLU). For the first time, they offer the reader a visual content analysis of a historical photo that preserved one of the most important political events in the life of the collective – the celebration of the 61st anniversary of the Great October on November 7th, 1978. A photo from the collection of the recently opened university museum is being investigated as a historical source. The conducted research shows that even one photo can serve as an important source for studying individual events from the daily life of teachers and students of the Institute of Foreign Languages. Individual details from personal biographies, along with archival data, allowed the authors to get closer to historical reality and find answers to completely unexpected questions.

Key words: visual analysis; MSLU; demonstration; faculty; professional portrait of the teacher.

Аўтары прапанаванага артыкула разглядаюць фотаздымак (малюнак) як форму дакладнай фіксацыі, захавання і перадачы гістарычнай інфармацыі. У якой ступені яна будзе цікавай для чытача – пытанне, якое заўсёды патрабуе пошуку адпаведнага выключна навуковага падыходу пры правядзенні такога даследавання. Паколькі само па сабе фота не можа перадаць цалкам усе звесткі аб падзеі ці людзях, сфатаграфаваных у пэўны гістарычны час, у пэўным месцы і пры пэўных абставінах, перад аўтарамі артыкула ўзнікаюць розныя задачы: ад спробы высвятлення аўтарства фота да абгрунтаванай інтэрпрэтацыі падзеі. Інакш кажучы, фота можна ўмоўна назваць своеасаблівым “месцам памяці”, якое ўтрымлівае даволі значны эмпірычны матэрыял. Да ўсяго, фота, якое прэтэндуе на ранг фотадакумента, з’яўляецца самастойным аб’ектам такога разгляду. Важнасць яго значна ўзрастае ў тым выпадку, калі для чытача будзе вядомы гістарычны кантэкст фотаздымка, але ў першую чаргу адкрываюцца пакуль невядомыя ці малавядомыя для сучаснікаў імёны і стане зразумелай гістарычная падзея, адлюстраваная на ім. Напрыклад, сярод удзельнікаў урачыстага шэсця, якое знаходзіцца ў фокусе аналізу, чатыры выпускнікі Мінскага дзяржаўнага педагогічнага інстытута замежных моў, пра чью працоўную дзейнасць у Alma Mater і даведаецца чытач.

Пачаткам размовы з’явілася праграма ўрачыстасцей з нагоды святкавання 76-й гадавіны стварэння МДЛУ, якая ўключала дыскусійную пляцоўку пад агульнай назвай “Новыя вехі гісторыі Мінскага іняза”, арганізаваную на факультэце англійскай мовы кандыдатам культуралогіі, намеснікам дэкана па ідэалагічнай і выхаваўчай працы В. Л. Гуцько. У яе правядзенні удзельнічалі студэнты і выкладчыкі, у тым ліку кіраўніцтва факультэта, было пастаўлена пытанне аб прадстаўленні гістарычнага фотаздымка, выяўленага ў калекцыі фота новага музея ўніверсітэта. Аналіз фотадакумента, распачаты ў ходзе сустрэчы, прывёў да цікавых вынікаў, датычных толькі аднаго гістарычнага “месца памяці”, з якімі аўтары артыкула ўпершыню знаёмяць чытацкую аўдыторыю нашай установы адукацыі ў кантэксце вывучэння гісторыі гарадской прасторы.

Пры правядзенні навуковага аналізу аўтары вылучаюць перад сабой і асобныя задачы: устанаўленне аўтэнтычнай даты паходжання гэтай візуальнай крыніцы ў прывязцы да гістарычнага часу; вызначэнне ступені навуковай верагоднасці існавання выяўленых фактаў як гістарычных аб’ектаў; абгрунтаванасць выкарыстання асабовых звестак для інтэрпрэтацыі фотаздымка (з улікам гістарычных умоў стварэння фота). Разумеючы, што значная доля поспеху для атрымання вынікаў візуальнага аналізу залежыць ад

Мал. 1. Стаяць злева направа: Якав Мендзелевіч Воўшын, Адам Яфімавіч Разумаў, Ніна Георгіевна Краснова, Леанід Ніканоравіч Ціханаў, Міхаіл Андрэявіч Хазяеў, Зоя Леанідавна Калантай, Тамара Фёдарайна Кожанец

ступені верыфікацыі кожнага з аб'ектаў даследавання, аўтары разглядаюць апошнія скрозь прызму вывучэння сацыяльнай рэчаіснасці, выкарыстоўваючы ў тым ліку вобразныя ўяўленні для інтэрпрэтацыі кожнага факта на фотаздымку ў праламленні гістарычнага кантэксту. Заўважым, што аўтары разглядаюць фота з мэтай набліжэння ўсведамлення чытача выключна да аб'ектыўных абставін гістарычнага мінулага, апісання сутнасці самой падзеі і важнасці звароту да асабістых біяграфічных звестак кожнага з яе удзельнікаў як прадстаўнікоў вялікай сям'і мінскіх інязаўцаў.

Перш-наперш, у цэнтры нашай ўвагі знаходзіцца дата, гісторыю якой мы разгледзім спецыяльна для чытацкай аўдыторыі. Перш за ўсё хацелася б нагадаць маладому пакаленню пра галоўны матыў, якім кіраваліся непасрэдныя ўдзельнікі ўрачыстага шэсця, прысвечанага чарговай даце ў палітычным календары Беларусі. Размова ідзе пра дзень Кастрычніцкай рэвалюцыі, які паводле Указа Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь ад 26 сакавіка 1998 г. “Аб дзяржаўных святах, святочных днях і памятных датах у Рэспубліцы Беларусь” з'яўляецца такім днём. Па цяперашні час гэта падзея вядома з гісторыі як дзень Вялікай Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі, якая адбылася 25 кастрычніка (7 лістапада па новым стылі) 1917 г., і на дзяржаўным узроўні святкуецца ў Беларусі з 1920 г. [1]. Зразумела, што ў 1978 г. адзначалася чарговая дата гэтай падзеі, у нашым выпадку – 61-я гадавіна Вялікай Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі.

Цяпер звернем увагу чытача не столькі на непасрэдных удзельнікаў святочнага шэсця на чале з рэктарам Н. Г. Красновай, колькі на візітную картку Інстытута замежных моў – стэндавую ўстаноўку ў адпаведным мастацкім аздабленні. З фота бачна, што ў яе цэнтры размешчаны зямны шар, на фоне якога можна прачытаць назвы пяці моў – французскай, рускай, англійскай, нямецкай і іспанскай. Адзначым гэту акалічнасць перш за ўсё таму, што кожны інязавец штодня шматкрат бачыць перад сабой вітраж, адкрыты да 25-гадовага юбілею інстытута: менавіта ён упрыгожвае хол перад галоўным корпусам, дзе зафіксаваны некалькі іншы пералік моў. Нагадаем іх – руская, іспанская, нямецкая, французская, англійская, беларуская. Такім чынам, як вынікае з вонкавай заяўкі, адлюстраванай на часовым стэндзе, галоўнае прызначэнне моўнай установы вышэйшай адукацыі заключалася ў падрыхтоўцы настаўнікаў і перакладчыкаў па чатырох замежных і дзвюх родных мовах. У цэнтры стацыянарнага вітража на ўваходзе ва ўніверсітэт над гэтымі назвамі змешчаны важны акадэмічны выраз на латыні – DUM VIVIS DISCE – ВУЧЫСЯ, ПАКУЛЬ ЖЫВЕШ!, што стала пасля яе стварэння даволі сімвалічнай візітнай карткай вышэйшай навучальнай установы – Мінскага іняза [2, с. 15].

Кажучы пра стварэнне гэтага ўнікальнага вітража, звернемся да слоў тагачаснага рэктара – Н. Г. Красновай, якой прыходзілася якраз займацца

аздабленнем інтэр'еру новых карпусоў інстытута, у тым ліку распрацоўкай яго шклянога вітража. У кнізе яе ўспамінаў чытаем: “Пригласила художников. С их помощью создали два очень красивых витража в корпусе «А» и «В», причем витражи особые, так как впервые на них были изображены человеческие фигуры, текст дали на латыни, во всяком случае, молодой художник, который нам делал эти витражи, сразу попал в члены Союза художников” [3, с. 90]. Цытата з кнігі ўспамінаў рэктара выклікае ў зацікаўленага чытача новыя пытанні, у першую чаргу, аб непасрэдным выканаўцы творчых работ, адзначаных на самым высокім узроўні ў БССР – у Саюзе мастакоў, а таксама аб існаванні яшчэ аднаго вітража.

Хто ж насамрэч быў выканаўцам такога ўнікальнага, прагрэсіўнага і, як высветлілася, малавядомага вырабу? Гэта пытанне на цяперашні час атрымала адказ дзякуючы цэлай гісторыі, якая склалася ў сённяшняй культурна-гістарычнай, асветніцкай і камунікацыйнай прасторы ўніверсітэта, дзе да 75-х угодкаў выйшла кніга аб веках гісторыі Мінскага іняза [2]. За гэты год яна стала прадметам пільнага знаёмства студэнтаў, а таксама абмеркавання разам з выкладчыкамі зместу юбілейнай навуковай манаграфіі, адкрыцця на яе старонках малавядомых фактаў гісторыі інстытута, у тым ліку і гісторыі стварэння шклянога вітража. Аднак на той мамант аўтар кнігі не ведаў імя распрацоўшчыка вітражоў, хаця ўпершыню чуў пра яго існаванне з асабістага расповеду Н. Г. Красновой. У выніку дапамог студэнт, які распавёў дома пра публікацыю ў юбілейным выданні фота з адлюстраваннем аднаго з вітражоў. Паколькі другога на час напісання манаграфіі ўжо проста не існавала. Такім чынам на сённяшні дзень стала вядома імя выканаўцы гэтай работы – Васіль Самуілавіч Чайка¹, ураджэнец Кіраўскага раёна Магілёўскай вобласці, беларускі жывапісец, мастак манументальна-дэкаратыўнага мастацтва. У 25-гадовым узросце ён закончыў Мінскае мастацкае вучылішча (цяпер УА “Мінскі дзяржаўны каледж мастацтваў імя А. К. Глебава”), манументальнае аддзяленне Беларускага тэатральна-мастацкага інстытута (цяпер УА “Беларуская дзяржаўная акадэмія мастацтваў”). З 1973 г. з’яўляецца членам Беларускага Саюза мастакоў, куды быў прыняты ва ўзросце 35 гадоў за два вітражы, якія сталі “значным творчым дасягненнем мастака” [4]. Такім чынам, з новай інфармацыі, выяўленай у вуснай размове са студэнтам, вынікала галоўнае: вітраж, які знаходзіцца паміж карпусамі “А” і “Б”, насамрэч носіць назву “Настаўнікі розных кантынентаў”, як пра гэта сведчыць яго аўтар. А другі вітраж, размешчаны паміж карпусамі “Б” і “В” – быў названы кароткім

¹ Аўтары ўдзячны за інфармацыйную падтрымку студэнту V курса факультэта раманскіх моў Ягоры Чайка.

тэрмінамі “Свет” (Мир). Як бачна, гісторыя вывучэння Мінскага іняза працягваецца, і толькі ў апошні час удалося адказаць на пытанне пра аўтарства вітражоў і высветліць іх назву.

Другім пытаннем, на наш погляд, якое ўзнікае пры знешнім знаёмстве з тэкставым зместам юбілейнага стэнда Мінскага іняза, з’яўляецца адсутнасць згадкі пра беларускую мову на выяве контураў зямнога шара, дзе ў рэчаіснасці існуюць не 5 моў, што пазначаны ў цэнтры рухомага стэнда, а шэсць, якія ўпісаны ў каляровы вітраж перад галоўным корпусам інстытута. Чаму ж на стэндзе не прыведзена родная мова беларусаў – беларуская? Хутчэй за ўсё на тое былі важкія падставы. Арганізатары юбілейнага шэсця на чале з рэктарам павінны былі зацвердзіць канцэпцыю гэтага стэнда не толькі на пасяджэнні парткама інстытута, але значна вышэй – у адказнага інструктара аднаго з самых маладых на той час Партызанскага райкама КПБ г. Мінска, які ў другі раз прадстаўляў свой раён партыйнаму і савецкаму кіраўніцтву рэспублікі. Таму падставай для вытлумачэння прадстаўнікамі інстытута на такім узроўні маглі быць фактычныя вучэбныя планы, якія на той час забяспечваліся ў ходзе выкладання ў навучальнай установе. І факт адсутнасці беларускай мовы як другой мовы навучання апроч рускай стаў прычынай таго, што на стэндзе былі згаданы мовы, якія рэальна зацвярджаліся ў якасці кваліфікацыйнай мовы дыплама па спецыяльнасцях “настаўніка замежных моў” і “рэферэнта-перакладчыка”¹, дзе на той час проста не было беларускай мовы. І гэты факт быў зафіксаваны на рухомым стэндзе. Хаця лагічна было б выкарыстаць мову для агульнага прадстаўлення ўстановы адукацыі, якая на стэндзе гучыць на рускай, а не на беларускай мове. Чаму так не здарылася, аўтары пакуль не знайшлі аргументаванага адказу.

Наступным пытаннем, якое вынікае з фота, можна назваць лакалізацыю месца ў гарадской прасторы, дзе ўдзельнікі ўрачыстага шэсця зафіксаваны на фота. Назіральны чытач адразу зверне ўвагу на важную прывязку, якая кідаецца на вочы пры ўважлівым разглядзе вулічнай прасторы, гэта трамвайныя рэйкі. Як вядома, зусім недалёка ад інстытута праходзіць вуліца Першамайская, па якой рухаецца гарадскі транспарт з выкарыстаннем рэек – трамвай. Як распавядалі адзін аднаму ўдзельнікі святочных шэсцяў, інязаўская калона фарміравалася побач з галоўным корпусам інстытута, пасля чаго выходзіла на Першамайскую вуліцу, дзе ўлівалася ў агульную калону ўдзельнікаў шэсця ад Партызанскага раёна, але канчаткова фарміравала святочную калону толькі пасля выхаду на вуліцу Свядлова ў раёне стадыёна

¹ Аўтары выказваюць шчырую падзяку прафесару кафедры педагогікі і псіхалогіі факультэта англійскай мовы Н. П. Баранавай за інфармацыйную падтрымку.

“Дынама”. У нашым выпадку, такім месцам з’яўляецца адрасная прывязка да дома № 33 па вуліцы Ульянаўскай¹, які на цяперашні час мае той жа вонкавы выгляд і цалкам упісваецца ў ракурс фотаздымка.

Звернем увагу чытача яшчэ на адзін важны элемент аналізу фотадакумента. Кажучы пра ракурс фота, мы можам адзначыць, што невядомы для нас фатограф добра валодаў прыладай для фатаграфавання і ведаў патрабаванні да падобнага фота, асабліва выбару адпаведнай кампазіцыі. У нашым выпадку зроблена фронтальнае фота групы людзей, якія з’яўляюцца дамінуючым элементам ці галоўнай тэмай кампазіцыі. На наш погляд, перад намі фота, якое можна прылічыць да ліку прафесійнага, паколькі абраны ракурс здымка дазваляе чытачу прасачыць за галоўнымі героямі той гістарычнай падзеі. Застаецца даведацца, якой? І гэта не апошняе пытанне аўтараў у гэтым даследаванні.

Заклучным пытаннем, якое патрабуе аналізу дадатковых фактаў, з’яўляецца вызначэнне даты ўдзелу калоны Інстытута замежных моў у святочным шэсці: яно магло адбыцца або з нагоды традыцыйнай даты ў пачатку лістапада 1978 г., або ў сувязі з яшчэ адным важным юбілеем – са святкаваннем на ўрадавым узроўні 60-годдзя з дня ўтварэння БССР 1 студзеня 1969 г. Факт адсутнасці снежнага пакрыцця на той час відавочны, як і відавочны факт нашэння зімовай вопраткі кожным з удзельнікаў таго шэсця. Ці будучь такую вопратку апранаць на 7 лістапада, калі мець на ўвазе кліматычны фактар, ён паўплывае на прыняцце рашэння аб нашэнні цёплай зімовай вопраткі нахшталь жаночых зімовых шуб і мужчынскіх зімовых шапак. На першы погляд, такая вопратка больш характэрна для студзеньскай пары, у параўнанні з лістападам. Чаму аўтары зусім не выпадкова вядуць размову пра 1 студзеня 1979 г. як магчымую дату арганізацыі такога святочнага шэсця? Адказ тут адзін – гістарычны. Як вядома, 1 студзеня 1919 г. была створана Сацыялістычная Савецкая Рэспубліка Беларусь, 60-годдзе якой адзначалася ў беларускай сталіцы з удзелам шырокай грамадскасці, у тым ліку студэнтаў і выкладчыкаў гарадскіх вышэйшых навучальных устаноў.

У рэшце рэшт звернемся да саміх удзельнікаў, якія былі сфатаграфаваны ў час святочнага шэсця 7 лістапада 1978 г. Адразу адзначым, што ўрачысты настрой удзельнікаў гэтага мерапрыемства – працоўнага калектыву Мінскага інязя – хутчэй за ўсё быў выкліканы святкаваннем хоць і не юбілейнай, аднак чарговай даты 7 лістапада 1978 г. – 61-й гадавіны Вялікай

¹ Аўтары ўдзячны спецыялісту кафедры гісторыі і сацыяльных навук Л. М. Купрыянавай за практычную дапамогу па адраснай лакалізацыі будынка студэнцкага інтэрната № 2 Беларускага дзяржаўнага тэхналагічнага ўніверсітэта.

Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі. Першым аргументам на карысць дадзенай даты для аўтараў артыкула з'яўляюцца два біяграфічныя факты ўдзельнікаў гэтага шэсця – А. Я. Разумава (другі злева) і Л. Н. Ціханавы (стаіць поруч з левага боку ад рэктара Н. Г. Красновай). Іх сумесны ўдзел у святочным шэсці быў магчымы ў большай ступені верагоднасці не 1 студзеня 1979 г., а менавіта ў лістападзе месяцы. Для А. Я. Разумава гэта ў меншай ступені магло з'яўляцца апошнім мерапрыемствам, на якім ён прадстаўляў перакладчыцкі факультэт, а больш верагодна адным з першых адказных заданняў па лініі куратарства плана грамадска-палітычных мерапрыемстваў Партызанскага райкама, членам якога ён з'яўляўся з 1978 г. Паводле асабістага лістка з верасня 1978 г. ён быў прызначаны на пасаду загадчыка кафедры палітычнай эканоміі. Тады як для Л. Н. Ціханавы лістападаўскае шэсце стала першым мерапрыемствам, на якім ён прымаў удзел у якасці прарэктара па навуковай працы Мінскага інязу, быў прызначаны на гэту пасаду 23 жніўня 1978 г. У якасці другога аргумента, які для аўтараў стаў вызначальным, з'яўляецца амаль нябачная кветка – чырвоны гваздзік, які трымае ў сваіх руках адзін з удзельнікаў гэтага гістарычнага фота – намеснік дэкана факультэта англійскай мовы Якаў Мендзелевіч Воўшын.

Адзначым, што Я. М. Воўшын быў студэнтам Мінскага інязу першага набору 1948 года. Ён нарадзіўся ў 1924 г. у сям'і служачых (г. Орша Віцебскай вобласці). Са жніўня 1942 г. – у Чырвонай арміі; курсант 2-га Маскоўскага пяхотнага вучылішча, якое не скончыў па прычыне адпраўкі на Заходні фронт. Са студзеня па верасень 1943 г. – наводчык станковага кулямёта ў 101-й асобнай стралковай брыгадзе. Яна разам з іншымі вайсковымі часцямі забяспечвала выкананне важнай задачы, пастаўленай Стаўкай Вярхоўнага Камандавання ў сувязі з падрыхтоўкай баявых аперацый на Аршанска-Віцебскім напрамку [5, с. 7]. У верасні 1943 г. у ходзе баёў пад г. Сураж атрымаў цяжкае раненне ў правае плячо, пасля чаго па сакавік 1944 г. праходзіў лячэнне. Узнагароджаны медалямі «За баявыя заслугі» і «За перамогу над Германіяй у Вялікай Айчыннай вайне 1941–1945 гг.», «20 гадоў перамогі над Германіяй у Вялікай Айчыннай вайне 1941–1945 гг.».

Працоўная біяграфія Я. М. Воўшына пачалася пасля паўторнага прызыву ў Савецкую Армію, у якой ён служыў да снежня 1945 г. Адначасова заканчваў 10 клас у школе працоўнай моладзі. У пачатку 1946 г. пачаў працу на Мінскай кінастудыі ў якасці праяўшчыка. З верасня 1946 па верасень 1948 г. – студэнт Ленінградскага інстытута кінаінжынераў, які вымушаны быў пакінуць па сямейных прычынах і вярнуцца ў Мінск. Тут ён 1 кастрычніка 1948 становіцца студэнтам факультэта англійскай мовы МДПІЗМ, які ў 1952 г. закончыў з адзнакай і прысваеннем кваліфікацыі выкладчыка сярэдняй і вышэйшай школы і звання настаўніка сярэдняй школы. Паводле плана

размеркавання пачаў працу настаўнікам англійскай мовы ў СШ № 13 г. Віцебска, дзе адпрацаваў адзін год, пасля чаго з верасня 1953 г. пачаў працаваць спачатку выкладчыкам ў Віцебскім ветэрынарным інстытуце, потым у Віцебскім медыцынскім інстытуце.

З 1 верасня 1954 г. працягвае свой працоўны шлях у Мінскім інязе, спачатку ў якасці старшага лабаранта кабінета кафедры англійскай філалогіі, адначасова выкладае граматыку англійскай мовы. Далейшы працоўны лёс Якаў Мендзелевіч, выпускнік факультэта англійскай мовы, назаўсёды звязаў з гэтым структурным вучэбным падраздзяленнем, адкуль зволіўся з прычыны зыходу на заслужаную пенсію толькі 30 чэрвеня 2011 г., фактычна адпрацаваўшы ў гэтай вышэйшай навучальнай установе на розных пасадах без малага 60 гадоў [6, Арк. 147].

На момант удзелу ў урачыстым шэсці, зафіксаваным на фота, працаваў на кафедры фанетыкі факультэта англійскай мовы. Апроч выкладчыцкай дзейнасці пачынаючы з 16 верасня 1957 г. крыху больш за чвэрць стагоддзя з'яўляўся намеснікам дэкана факультэта, часам выконваў абавязкі і самога кіраўніка гэтага вялікага падраздзялення. У 1967 г. быў накіраваны ў гадзічную аспірантуру Ленінградскага аддзялення інстытута мовазнаўства АН СССР, дзе пад кіраўніцтвам доктара філалагічных навук А. М. Мухіна паспяхова падрыхтаваў кандыдацкую дысертацыю. У снежні 1970 г. абараніў яе ў вучоным савеце БДУ імя Леніна ў Мінску, праз два гады атрымаў атэстат дацэнта. 24 красавіка 1996 г. яму было прысвоена званне прафесара па кафедры стылістыкі англійскай мовы. На гэтай пасадзе працаваў да канца летняга семестра 2010–2011 навучальнага года.

Нагадаем шанюўнаму чытачу, што поруч з Я. М. Воўшыным зусім невыпадкова знаходзіцца загадчык кафедры палітычнай эканоміі, былы дэкан перакладчыцкага факультэта, а на момант правядзення ўрачыстага шэсця – член Партызанскага райкама КПБ, кандыдат эканамічных навук, дацэнт А. Я. Разумаў. Характар такога партнёрства можна патлумачыць цэлавым прынцыпам, па якім бліжэйшым суседам па вучэбным корпусе “В” для А. Я. Разумава як дэкана перакладчыцкага факультэта быў якраз Я. М. Воўшын. Іх факультэты месціліся ў самым маладым вучэбным корпусе, толькі 12 гадоў таму ўведзеным у строй [2, с. 13].

Адам Яфімавіч не з'яўляўся выпускніком Мінскага іняза. Яго працоўная біяграфія пачыналася за межамі беларускай сталіцы, але мела дачыненне да ўмоўнай сталіцы беларускага Палесся – г. Пінску. Народжаны ў маі 1929 г. у в. Траўны Краснапольскага раёна Магілёўскага раёна ў сям'і сялян. Пачаў навучацца ў школе яшчэ перад вайной, якая перашкодзіла вучобе. Адам Яфімавіч застаецца на два гады на акупаванай тэрыторыі разам з бацькамі, якім дапамагаў у апрацоўцы сельскагаспадарчай прадукцыі. Пасля вызва-

лення паступае ў Палужскую школу, якую заканчвае ў 1948 г. Затым навучаўся ў Пінскім настаўніцкім інстытуце, потым быў накіраваны дырэктарам у дзве школы Пінскага раёна, дзе працаваў да 1955 г. У сакавіку 1960 г. быў накіраваны на вучобу ў Мінскую вышэйшую партыйную школу, якую скончыў у 1964 г. Пасля яе год працаваў інструктарам Пінскага ГК КПБ. У 1964 г. паступіў у завочную аспірантуру інстытута эканомікі АН БССР [7, Арк. 7, 9].

Са жніўня 1968 г. працуе на выкладчыцкай пасадзе старшага выкладчыка кафедры палітычнай эканоміі і навуковага камунізму ў Мінскім інязе. Цягам навучальнага года выкладаў палітычную эканомію на трох факультэтах, у тым ліку французскай і іспанскай моў, а таксама на вячэрнім факультэце. У сакавіку 1969 г. А. Я. Разумаў паспяхова абараняе кандыдацкую дысертцыю. Апроч таго, выкладчык вядзе актыўную грамадскую работу, узначальвае ў інстытуце пярвічную арганізацыю таварыства “Веды”, актыўна выступае сярод студэнтаў з дакладамі і тэматычнымі размовамі. С 13 мая 1969 г. абраны па конкурсу на вакантную пасаду старшага выкладчыка кафедры палітэканоміі і навуковага камунізму. З 9 верасня ў сувязі з наяўнасцю вакантнай пасады дацэнта А. Я. Разумаў быў абраны на гэту пасаду. Неабходна мець на ўвазе, што ў красавіку месяцы А. Я. Разумаў паспяхова абараніў дысертцыю на атрыманне ступені кандыдата эканамічных навук. Гэта рашэнне было зацверджана Саветам па эканамічных навук пры аддзяленні грамадскіх навук АН БССР. Атэстат дацэнта быў зацверджаны ў маі 1971 г. па кафедры палітычнай эканоміі.

У верасні 1974 г. адпаведна з рашэннем вучонай рады інстытута кандыдат эканамічных навук, дацэнт А. Я. Разумаў быў абраны на пасаду дэкана перакладчыцкага факультэта, на якой знаходзіўся да пачатку новага 1978–1979 навучальнага года, калі ён знаходзіць падтрымку і паспяхова пераабіраецца на пасаду загадчыка кафедры палітычнай эканоміі. Працуючы якраз на гэтай пасадзе ён бярэ ўдзел у шэсці з іншымі ўдзельнікамі дэманстрацыі 7 лістапада 1978 г., адначасова выконваючы партыйнае даручэнне Партызанскага РК КПБ г. Мінска.

Заўважым, што на гэтай пасадзе ён працягваў працу да 2001 г., але на пасадзе дацэнта кафедры эканамічнай тэорыі і навуковага камунізму. Апошняю заяву на выкладчыцкую пасаду А. Я. Разумеў падаў у 2006 г., калі яго ўзрост дасягнуў 77 гадоў [7, Арк. 124]. Гэта азначае, што фактычна амаль 40 гадоў свайго жыцця ён аддаў працы ў Мінскім інязе.

Крыху больш за 40 гадоў адпрацавала ў Мінскім інязе наш трэці ўдзельнік святочнай дэманстрацыі 7 лістапада 1978 г. – тагачасны рэктар Н. Г. Краснова. На момант яе правядзення яна толькі 8 гадоў працавала ў педагагічным інстытуце замежных моў, аддаючы сябе гэтай справе. Так, з яе біяграфіі бачна, што сваю педагагічную дзейнасць яна пачала практыч-

на адразу пасля заканчэння з адзнакай гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ордэна Працоўнага Чырвонага Знамя ўніверсітэта імя У. І. Леніна. Праз год пасля атрымання дыпламу аб гістарычнай адукацыі яна пачала выкладчыцкую дзейнасць на ўніверсітэцкай кафедры гісторыі КПСС, сумяшчаючы яе з навучаннем у аспірантуры і выкананнем тэмы дысертацыйнага даследавання. Са снежня 1952 г. і па верасень 1959 г. – загадвае аддзелам студэнцкай моладзі Цэнтральнага Камітэта Ленінскага Камуністычнага Саюза Моладзі Беларусі – ЦК ЛКСМБ (з 1954 г. сакратар па рабоце сярод навучальнай моладзі і піянераў, з 1957 г. – сакратар па прапагандзе).

З 1959 па лістапад 1970 г. Н. Г. Краснова – намеснік загадчыка аддзела навукі і навучальных устаноў ЦК Кампартыі Беларусі. На гэтай пасадзе яе дзейнасць была накіравана на развіццё народнай адукацыі і падрыхтоўку педагогічных кадраў у рэспубліцы. У чэрвені 1969 г. пасляхова абараняе кандыдацкую дысертацыю. Актыўна ўдзельнічае ў грамадскім жыцці горада і краіны, дэпутат Мінскага гарсавета і Вярхоўнага Савета БССР, у складзе ўрадавай дэлегацыі БССР удзельнічае ў пасяджэнні XXIII сесіі Генеральнай асамблеі ААН (1968), неаднаразова ўзначальвае дэлегацыі БССР падчас наведвання розных замежных краін. З’яўлялася дэпутатам Мінскага гарадскога савета, дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР, членам Ленінскага і Партызанскага РК КП Беларусі, дэпутатам Партызанскага раённага савета народных дэпутатаў [8, Арк. 12, 19, 22, 25].

У адпаведнасці з загадам міністра вышэйшай і сярэдняй адукацыі Беларускай ССР № 513-К ад 24 лістапада 1970 г. кандыдат гістарычных навук Н. Г. Краснова прызначана рэктарам Мінскага дзяржаўнага педагогічнага інстытута замежных моў [8, Арк. 2]. З першых дзён працы ў інстытуце яна актыўна займалася пытаннямі па ўмацаванні матэрыяльна-тэхнічнай базы інстытута, пад пільнай увагай новага кіраўніка завяршаецца будаўніцтва спартыўнага комплекса і актавай залы інстытута, адкрываецца падрыхтоўчы факультэт для замежных грамадзян, арганізавана дызайнерскае афармленне вестыбюляў інстытута (пра што згадвалася вышэй), уводзяцца ў эксплуатацыю лабараторыя дыяфільмавання з устаноўкай дакуматара фірмы “Карл-Цэйс Йена”, праведзена мадэрнізацыя кінапраектнага комплексу, зроблены мантаж кнігапад’ёмніка па дастаўцы кніг з кнігасховішча ў чытальныя залы на другім паверсе і шмат іншага. Сярод адметных дасягненняў можна назваць распрацоўку ў 1977 г. аўтаматызаванай сістэмы кіравання ВНУ, за што яе рэктар была ўзнагароджана бронзавым медалём ВДНГ СССР [8, Арк. 23].

Узначальваючы святочную калону ўдзельнікаў дэманстрацыі 7 лістапада 1978 г., Н. Г. Краснова добра разумела, што пасляховае вырашэнне шматлікіх задач па арганізацыйнай разбудове інстытута патрабавала завяршэння новых будаўнічых праектаў, асабліва 13-павярховага студэнцкага інтэрнату па праспекту Машэрава і рэканструкцыі студэнцкага інтэрната № 1 па

Омскім завулку (цяпер вуліца Румянцава. – С. Н.) пад вучэбны корпус, адкрыцця новага памяшкання пад факультэт грамадскіх прафесій, набыцця навейшых тэхнічных сродкаў для ўдасканалення вучэбнага працэсу, у тым ліку ўвядзення кабінетаў з чэхаславацкім і японскім абсталяваннем, атрымання французскай спецыяльнай аўдыёнагляднай устаноўкі фірмы “Цыдамель”, стварэння лекцыйнай аўтаматазыхаванай аўдыторыі з 11 сістэмамі кіравання, набыцця вылічальнай машыны ЕС 1020 для рашучага павышэння эфектыўнасці вучэбнай і навуковай работы. Нагадаем чытачу, што ў 1978 г. Н. Г. Красновай было прысвоена вучонае званне прафесара, праз 10 гадоў яна была ўдастоена ганаровага звання “Заслужаны работнік народнай адукацыі БССР” [2, с 42].

Да канца сваёй працоўнай дзейнасці Н. Г. Краснова заставалася вернай Мінскаму ініязу, які з 1993 г. стаў лінгвістычным універсітэтам. На той час яна ўжо тры гады як пакінула пасаду рэктара і працавала прафесарам-кансультантам на кафедры палітычнай гісторыі. У далейшым да зыходу на пенсію працавала прафесарам на кафедры гісторыі і беларусазнаўства. 8 чэрвеня 2011 г. напісала заяву аб спыненні працоўнай дзейнасці і выхадзе на пенсію ва ўзросце 83 гады. Але на гэтым яна не спыніла творчую дзейнасць, праз год стала аўтарам кнігі ўспамінаў “Страницы моей жизни”, адзін з раздзелаў якой прысвечаны працы ў Мінскім ініязе [3, с. 81–94].

Як адзначалася вышэй, наступны ўдзельнік шэсця 7 лістапада 1978 г. кандыдат педагагічных навук Л. Н. Ціханаў менш двух месяцаў працаваў у інстытуце на штатнай пасадзе прарэктара па навуковай працы. Хаця выкладчыкам у інстытуце ён пачаў працаваць на ўмовах сумяшчальніцтва з верасня 1971 г. Да таго часу яго біяграфія ўтрымлівала шмат іншых звестак аб розных месцах працы і пасадах, у тым ліку не толькі педагагічных. Так, пасля заканчэння Гродзенскага дзяржаўнага педагагічнага інстытута імя Янкі Купалы ён – выкладчык матэматыкі. Але па спецыяльнасці не працаваў, паколькі быў рэкамендаваны на пасаду інструктара ГК ЛКСМБ г. Гродна, праз год становіцца загадчыкам аддзела абкама камсамола. З гэтай пасады быў прызваны ў Савецкую Армію, пасля вяртання з якой цягам пяці гадоў загадваў аддзелам ЦК ЛКСМБ. У 1969 г. пачаў працу ў якасці інструктара аддзела навукі і вучэбных устаноў ЦК КПБ. Праз два гады на гэтай пасадзе пачынае працу па сумяшчальніцтве ў Мінскім ініязе на кафедры педагогікі, дзе чытае лекцыі па гісторыі і методыцы піянерскай працы. Заўважым, што пачынаў сваю біяграфію Леанід Ніканоравіч навучэнцам Гродзенскага тэхнікума чыгуначнага транспарту, дзе вучыўся пасля школы да паступлення ў інстытут [9, Арк. 2 адв.].

На момант прыходу ў Мінскі ініяз Л. Н. Ціханаваў меў высокія ўзнагароды, у тым ліку: за актыўную работу па камуністычным выхаванні моладзі ён атрымаў Ганаровую грамату Вярхоўнага Савета БССР, Ганаровую грамату

Міністэрства асветы СССР, быў азначаны значком “Выдатніка народнай адукацыі БССР”. У чэрвені 1980 г. яму было прысвоена званне дацэнта кафедры педагогікі, з лютага 1988 г. ён доктар гістарычных навук. У пачатку студзеня 1989 г. Л. Н. Ціханаў быў пераведзены на працу ў Мінскі дзяржаўны педагогічны інстытут імя А. М. Горкага, дзе заняў пасаду прарэктара па вучэбнай рабоце [9, Арк. 90].

З 1993 г. працаваў рэктарам установы адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагогічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”. Займаючы пасаду рэктара, узначальваў Беларускую акадэмію адукацыі, з’яўляўся віцэ-прэзідэнтам Беларускага аддзялення Міжнароднай акадэміі Вышэйшай школы, членам Савета Рэспублікі Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь. Аўтар больш 150 навуковых работ, унёс значны ўклад у распрацоўку канцэптуальных дакументаў у вобласці вышэйшай педагогічнай адукацыі [10].

Далей на здымку побач з Л. Н. Ціханавым стаіць прарэктар па вучэбнай рабоце М. А. Хазяеў, выпускнік другога набору ў Мінскі ініяз [11, Арк. 14 адв.]. Цікава, што з 1941 па 1943 г. ён знаходзіўся на акупаванай тэрыторыі Беларусі. Яго працоўная біяграфія пачалася на пасадзе старшага піянерважатага СШ № 42 г. Мінска за два гады да паступлення на факультэт англійскай мовы, у наступны год праца была працягнута ў сталічнай сярэдняй школе № 13 паралельна з пачаткам навучання на факультэце англійскай мовы. Поўны курс быў скончаны ў 1953 г., але месца працы было зменена. З ліпеня 1953 па студзень 1960 г. выпускнік Мінскага ініяза працуе спачатку начальнікам аддзела, потым інспектарам Міністэрства асветы БССР па замежных мовах, адначасова працуючы на ўмовах сумяшчальніцтва старшым выкладчыкам (на 0,5 стаўкі) кафедры методыкі МДПІЗМ. У 1960 г. быў пераведзены на пасаду старшага выкладчыка гэтай кафедры і абраны загадчыкам курсаў для тых, хто ад’язджаў на працу за мяжу, дзе працаваў да 1964 г. З ліпеня 1964 г. па снежань 1967 г. – дэкан факультэта англійскай мовы. Пры гэтым прымае актыўны ўдзел у рабоце секцыі замежных моў Навукова-тэхнічнага савета Міністэрства вышэйшай і сярэдняй спецыяльнай адукацыі БССР. З 1956 г. па 1974 г. 20 разоў выязджаў ад БССР на міжнародныя канферэнцыі пра асвеце ў Жэневе, Тэгеране, Токіа, Бухарэсце. У 1966–1967 г. знаходзіўся ў Вялікабрытаніі ў якасці стыпендыята ЮНЭСКА. У красавіку 1969 г. быў залічаны ў аспірантуру Акадэміі педагогічных навук СССР, дзе паспяхова абараняе кандыдацкую дысертацыю ў Навукова-даследчым інстытуце тэорыі і гісторыі педагогікі АПН СССР. У маі 1970 г. быў зацверджаны ў вучоным званні дацэнта па кафедры методыкі выкладання замежных моў. У лістападзе 1972 г. быў рэкамендаваны для выезду на працу ў Парыж у сакратарыят ЮНЭСКА ў дэпартаменце сярэдняй і вышэйшай адукацыі [11, Арк. 12; 13; 65; 77; 111].

За высокія дасягненні ў працы неаднаразова адзначаны дзяржаўнымі ўзнагародамі, у тым ліку: юбілейным медалём да 100-годдзя нараджэння Уладзіміра Ільіча Леніна; у 1973 г. – Ганаровым званнем “Заслужаны работнік вышэйшай школы БССР”; у 1978 г. – Ганаровай граматай Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР; выдатнік асветы БССР; нагрудным значком “За выдатныя поспехі ў рабоце Міністэрства вышэйшай і сярэдняй спецыяльнай адукацыі БССР” [11, Арк. 112 адв.].

З 1969 г. быў прызначаны на пасаду прарэктара па вучэбнай рабоце Мінскага іняза, на якой прапрацаваў да снежня 1981 г. Па стане здароўя быў вымушаны пакінуць кіруючую пасаду і перайсці на выкладчыцкую, на якой працаваў да канца мая 1986 г., калі пайшоў з жыцця па прычыне хваробы [11, Арк. 113; 114].

Наступны ўдзельнік святочнага шэсця Зоя Леанідаўна Калантай – таксама выпускнік Мінскага іняза. З 1969 па 1975 г. навучалася на факультэце англійскай мовы, у гады навучання цягам года працавала за мяжой ў якасці перакладчыка. З 1975 па 1979 г. – сакратар камітэта камсамола факультэта англійскай мовы, потым два гады ўзначальвала камітэт камсамола Мінскага іняза. З 1976 г. па 1982 г. працавала на ўмовах сумяшчальніцтва выкладчыкам у Мінскім інязе. Пасля гэтага закончыла Мінскую вышэйшую партыйную школу, потым амаль дзесяць гадоў займала розныя пасады у камсамольскіх і партыйных органах г. Мінска, загадвала лабараторыяй НДІ педагагічнай адукацыі Акадэміі педагагічных навук СССР. Са жніўня 1991 па верасень 1993 г. супрацоўнік Міністэрства замежных спраў Рэспублікі Беларусь. Як у сваіх успамінах пра З. Л. Калантай пісала Н. Г. Краснова, “часть [выпускников института] работают в посольствах и в том числе послами” [3, с. 91]. Былы рэктар з гонарам адзначала, выдатніца вучобы на факультэце англійскай мовы, якая бліскуча валодала дзвюма замежнымі мовамі, у розныя гады працавала дарадцам Пасольства Рэспублікі Беларусь у Вялікабрытаніі, намеснікам пастаяннага прадстаўніка нашай краіны пры ААН у Нью-Ёрку. Ці думала пра гэта 26 гадовая кіраўніца камітэта камсамолу факультэта англійскай мовы, прадстаўляючы са сваімі калегамі ад імя камітэта камсамола факультэта англійскай мовы Мінскі іняз на святочнай дэманстрацыі 7 лістапада 1978 г.?

Апошнім удзельнікам урачыстага шэсця на фотаздымку з’яўляецца Т. Ф. Кожанец – намеснік дэкана факультэта нямецкай мовы. Яе працоўная біяграфія магла пачацца ў зусім іншай сферы, перспектыва якой вымалёўвалася ў прывязцы да спецыяльнасцей медыцынскага профілю. Нагадаем, у 1946–1949 гг. Тамара Фёдораўна скончыла фельшарска-акушэрскую школу ў г. Гродна. Пасля гэтага атрымлівала сярэдняю адукацыю, вучылася

ў 10 класе сярэдняй школы г. Асіповічы. Праз год паступае на факультэт нямецкай мовы, які закончыла па спецыяльнасці выкладчыка нямецкай мовы ў чэрвені 1954 г. Пасля гэтага працавала тры гады лабарантам кабінета нямецкай мовы на факультэце. У кастрычніку 1957 г. пачала працаваць на ўмовах сумяшчальніцтва выкладчыкам кафедры лексікалогіі і граматыкі нямецкай мовы. Праз год пачынае працу выкладчыкам кафедры замежных моў у Мінскім вышэйшым радыётэхнічным вучылішчы, паралельна працягваючы працу на ўмовах сумяшчальніцтва на кафедры лексікалогіі і граматыкі нямецкай мовы факультэта нямецкай мовы МДПІЗМ [13, Арк. 7].

У якасці штатнага выкладчыка Т. Ф. Кожанец працуе на кафедры фанетыкі нямецкай мовы толькі з верасня 1961 г., праз тры гады праходзіць па конкурсе на пасаду старшага выкладчыка кафедры граматыкі і гісторыі нямецкай мовы, дзе працуе наступныя 10 гадоў. З 1969 г. яна пачынае працу на кафедры нямецкай мовы вячэрняга і завочнага аддзялення. Праз год прымацоўваецца ў якасці аспіранта ў гадзічную аспірантуру Мінскага інязу для завяршэння кандыдацкай дысертацыі і яе падрыхтоўкі да абароны. Адзначым, што ў якасці навуковага кіраўніка быў прызначаны вядомы на той час у Ленінградзе доктар філалагічных навук, прафесар Р. Г. Піятроўскі. Вынікі знайшлі адлюстраванне спачатку ў абароне кандыдацкай дысертацыі і атрыманні ступені кандыдата навук (1973), праз тры гады – звання дацэнта. На практыцы гэта стала асновай для прапановы ёй новай пасады, але адміністрацыйнай, на гэты раз намесніка дэкана факультэта нямецкай мовы, на якой яна працавала да канца чэрвеня 1982 г. [13, Арк. 57].

Адзначым, што Т. Ф. Кожанец была абрана на пасаду дацэнта кафедры нямецкай мовы завочнага навучання, у 1978 г. пераведзена на пасаду дацэнта кафедры граматыкі і гісторыі нямецкай мовы. У канцы чэрвеня 1982 г. праходзіць конкурс на пасаду загадчыка кафедры нямецкай мовы завочнага навучання, пасля чаго да чэрвеня 2005 г. працавала на пасадзе дацэнта кафедры граматыкі і гісторыі нямецкай мовы.

З нагоды 75-й гадавіны Мінскага інязу ў адрас Тамары Фёдараўна гучалі словы калег і кіраўніцтва факультэта, якія добра ведалі яе як выдатнага спецыяліста ў вобласці германскай філалогіі і прафесійнага педагога, аўтара шэрагу вучэбна-метадычных дапаможнікаў па нямецкай мове: больш за паўстагоддзя яна была непарыўна звязана з факультэтам нямецкай мовы і Мінскім дзяржаўным лінгвістычным універсітэтам [14].

Такім чынам, праведзенае даследаванне сведчыць аб тым, што на прыкладзе асобнага фота ўдалося спалучыць у адзіную складаную мадэль факты асабовых біяграфій і адну з важнейшых падзей у найноўшай гісторыі беларускай дзяржаўнасці – удзел прадстаўнікоў прафесарска-выкладчыцкага складу і студэнтаў МДПІЗМ ва ўрачыстасці да 61-й гадавіны Вялікай

Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі, тым самым даказана навуковая карэктнасць выкарыстання спецыяльных метадаў і адпаведнай навуковай тэорыі ў ходзе правядзення інтэгральнага пошуку па гісторыі сталічнай установы вышэйшай адукацыі.

ЛІТАРАТУРА

1. День Октябрьской революции. – URL: ghu.by (дата обращения: 08.02.2025).
2. Новікаў, С. Я. Вехі гісторыі Мінскага іняза: МДЛУ – 75 гадоў / С. Я. Новікаў. – Мінск : МДЛУ, 2023. – 308 с.
3. Краснова, Н. Г. Страницы моей жизни / Н. Г. Краснова. – Минск : Изд. центр БГУ, 2012. – 95 с.
4. Чайка Василий Самуилович. – URL: libmogilev.by (дата обращения: 08.02.2025).
5. Новікаў, С. Я. За кароткім радком ваенная біяграфія мінскіх інязаўцаў (да 70-годдзя Мінскага дзяржаўнага лінгвістычнага ўніверсітэта) / С. Я. Новікаў // Беларусь і Германія: гісторыя і сучаснасць : матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі, Мінск, 6 красавіка 2018 г. Вып. 17 / рэдкал.: А. А. Каваленя (адк. рэд.), С. Я. Новікаў (нам. адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск : МДЛУ, 2019. – С. 4–15.
6. Асабовая справа Якава Мендзелевіча Воўшына // Архіў МДЛУ. – Ф. 1154. – Воп. 5. – Спр. 214.
7. Асабовая справа Адама Яфімавіча Разумава // Архіў МДЛУ. – Ф. 1154. – Воп. 5. – Спр. 172.
8. Асабовая справа Ніны Георгіеўны Красновой // Архіў МДЛУ. – Ф. 1154. – Воп. 5. – Спр. 219.
9. Асабовая справа Леаніда Неканоравіча Ціханава // Архіў МДЛУ. – Ф. 1154. – Воп. 5. – Спр. 8.
10. Ушел из жизни Леонид Никонорович Тихонов. – URL: <https://kred.bspu.by> (дата обращения: 10.02.2025).
11. Асабовая справа Міхаіла Андрэевіча Хазяева // Архіў МДЛУ. – Ф. 1154. – Воп. 5. – Спр. 4439.
12. Асабовая справа Зоі Леанідаўны Калантай // Архіў МДЛУ – Ф. 1154. – Воп. 5. – Спр. 82.
13. Асабовая справа Тамары Фёдараўны Кажанец // Архіў МДЛУ. – Ф. 1154. – Воп. 5. – Спр. 154.
14. Памяти Тамары Федоровны Коженец. – URL: mslu.by (дата обращения: 14.02.2025).

Поступила в редакцию 16.05.2025